

ФАСІЙ Б. В.,кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 347.129

МЕЖІ ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ «РОЗСУД» У ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

У статті проаналізовано питання щодо меж формування категорії «розсуд» у приватному праві. Розглядаються критерії класифікації меж категорії «розсуд» у приватному праві.

Ключові слова: приватне право, цивільне право, розсуд в праві, диспозитивні норми, правова категорія.

В статье проанализированы вопросы касательно границ формирования категории «усмотрение» в частном праве. Рассматриваются критерии классификации границ категории «усмотрение» в частном праве.

Ключевые слова: частное право, гражданское право, усмотрение в праве, диспозитивные нормы, правовая категория.

The article analyzes the questions concerning the boundaries of the formation of the category “discretion” in private law. The criteria for classifying the boundaries of the category “discretion” in private law are considered.

Key words: private law, civil law, discretion in law, dispositive norms, legal category.

Вступ. Аналіз чинного законодавства дозволяє зазначити, що категорія «розсуд» найчастіше трапляється та використовується в приватному праві. Це пов'язано з тим, що з прийняттям Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) законодавець розширив можливість суб'єктів цивільних відносин самостійно визначати варіанти своєї поведінки, врегульовувати взаємовідносини за допомогою диспозитивних норм [1].

Приватне право у такому контексті можна розглядати як концепт, який Є.О. Харитоновим визначається як сукупність ідей, засад, правил і норм, що визначають статус приватної особи і забезпечують пріоритетність та захист її інтересів [2, с. 13].

У правовій науці більшість публікацій зводиться до дослідження категорії «розсуд» за двома аспектами: вивчення розсуду в загальнотеоретичному ракурсі або дослідження судового розсуду. Такі підходи необґрунтовано звужують категорію «розсуд» у праві, виключаючи з неї, наприклад, розсуд суб'єктів приватного права під час вибору можливих варіантів поведінки. Однак зазначені прогалини поступово заповнюються. З'являються праці, в яких зловживання правом розглядається як результат розсуду в праві [3].

Що стосується юридичної практики, яка склалася в Україні, то тут також не сформувався єдиного розуміння категорії «розсуд» в приватному праві, однак є домінуючі позиції. Як правило, самі практикуючі юристи та особи, які зіткнулися з проблемами правозастосування в діяльності державного механізму, схильні визначати розсуд як чи не основну причину більшості негативних процесів, що відбуваються у правовому житті українського суспільства [4].

Звертаючись до вивчення категорії «розсуд» в приватному праві, необхідно визначити словникове значення терміна «розсуд». У приватному праві розсуд можна розглядати в декількох значеннях: рішення, висновок, думка [5, с. 154]. Слово «розсудити» означає «встановити, виявити, визнати» [6, с. 223]. Згідно з позицією В. Даля слова «розсудити», «вбачати» означають «побачити, відкрити, розпізнати, окреслити» [7, с. 320]. Наприклад, він зробив це за своїм власним розсудом, як вважав за краще; переконався в чому-небудь розумово; спостерігав за чим-небудь, дивився. Тобто саме значення категорії «розсуд» містить у собі суб'єктивну думку, висновок, а також рішення особи діяти згідно зі своїм бажанням, у своїх інтересах.

Узагальнюючи запропоновані визначення, слід зазначити, що розсуд – це рішення, прийняте певним суб'єктом з огляду на наявні у цього суб'єкта варіанти і підстави прийняття рішення.

Постановка завдання. Мета статті – окреслити початкові етапи дослідження меж формування категорії «розсуд» у приватному праві.

Результати дослідження. Проблематика меж категорії «розсуд» в приватному праві досліджена недостатньо. Науковці висвітлюють лише окремі аспекти означеної проблеми, а саме: загальнотеоретичні питання (А. Барак, М. Рісний), галузеві питання розсуду (Ю. Старих, Є. Харитонов), розсуд в окремих видах судочинства (В. Канцір, Д. Абушенко, О. Папков) тощо, тобто те, що стосується визначення категорії розсуду, а межі такого розсуду досліджують побіжно. Здебільшого увагу концентрують на способах обмеження розсуду суб'єкта правозастосування, зокрема судді. Отже, питання меж розсуду набуває актуальності й потребує поглибленого вивчення.

Що стосується меж розсуду, то важливо визначитись з етимологічним значенням категорії «межа» та з тим, як це слово вживають у повсякденному житті, як його розуміють в теорії права та на практиці.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення поняттю «межа»: границя, рубіж, останній крайній ступінь, грань чого-небудь, вищий ступінь, ідеал, уявна повнота чого-небудь, обсяг чого-небудь; допустима норма чого-небудь дозволеного [8, с. 517].

Отже, семантичне значення категорії «межа» у приватному праві полягає в тому, що вона є своєрідним бар'єром, рамками, які розділяють дві чи більше частини одного явища [9]. Наприклад, допустиме і недопустиме, дозволене і недозволене, законне і незаконне. Тобто такий бар'єр/рамки є вирішальною границею, за якою явище набуває іншого забарвлення: правомірне/неправомірне тощо.

Сфера категорії «розсуд» не є безмежною, як і сама свобода і воля. Будь-яка свобода і воля, яка не має правових обмежень у здійсненні, здатна перерости у свавілля, особливо коли вона пов'язана з суб'єктами приватного права.

Ознайомлення з доробками науковців з означеної проблематики засвідчило, що в сучасній юридичній науці немає єдиного розуміння ролі і значення меж категорії «розсуд», оскільки в усіх наукових працях, присвячених досліджуваній тематиці, проаналізовано питання обмеження категорії «розсуд».

У правознавстві межі розсуду одержали різну оцінку, наприклад, пошук оптимального співвідношення пов'язаності суб'єкта правозастосовної діяльності жорсткими рамками закону зі свободою оцінок і вибору заходів цивільно-правового і кримінально-правового характеру, гарантія винесення правосудної ухвали у справі, що захищає добросовісних учасників [10, с. 84].

О. Папкова поділяє межі розсуду на загальні, тобто такі, що трапляються під час розгляду і вирішення фактично будь-якої справи, і спеціальні, що відображають особливості правозастосовного розсуду під час розгляду і вирішення конкретної справи. До перших автор зараховує предмет розсуду, суб'єкт розсуду, терміни. До других – умови, закріплені альтернативною юридичною нормою; спеціальні умови, встановлені у відносно конкретній нормі, тобто ті обставини, що заслуговують на увагу, поважні причини, майновий стан тощо; категорії сумлінності, справедливості, доцільності, моральності [11].

А. Березін зводить межі розсуду до меж, встановлених за допомогою особливого правового інструментарію. Із цим погоджуємось лише частково, якщо межу розуміти як правове обмеження [12, с. 8].

Вважаємо, що межі розсуду – це соціально-юридичні обмеження вільних дій приватної особи, відповідно до яких вона зобов'язана прийняти оптимальне рішення в конкретній справі.

На цьому етапі дослідження можна встановити такі ознаки меж категорії розсуду:

1) встановлюють допустиму свободу дій приватної особи у виборі варіанта поведінки. Вони характеризують якісну і кількісну визначеність рішень. Межі рухомі і мінливі, залежать від волі законодавця. Що ширші межі розсуду, то більше альтернатив, доступних для приватних осіб;

2) є індикатором, що дозволяє диференціювати поведінку приватних суб'єктів на правомірну і протиправну;

3) детермінуються необхідністю створення правових умов для повноцінної реалізації принципів справедливості, добросовісності і розумності. Межі розсуду мають бути такими, щоб у процесі його здійснення людина (особа) могла реалізувати цілі і завдання законодавства та винести справедливе рішення, не виходячи за рамки законності;

4) є соціально-правовими обмеженнями. Соціальні (загальні) обмеження – це вимоги моральності (справедливість, рівність, розумність), доцільності, професіоналізм, релігійні вимоги, загальне благо, баланс інтересів, суспільна свідомість, культура, традиції, звичаї. Вони мають загальний, допоміжний характер. Правові (спеціально-юридичні) обмеження – це межі розсуду, тобто юридичні засоби, закріплені в нормах права та інших правових актах. Вони є основними, первинними.

У публічному праві на характер та обсяг розсуду впливають рівень влади і масштабність компетенції органу, посадовця. Для найвищих органів державної влади коло можливих дій і рішень дуже широке й охоплює вказівки підлеглим і нижчим ланкам управління, встановлення нормативних положень, розпорядження державними коштами, вирішення кадрових справ і, зрештою, виконання політичних функцій. Для міністерств і відомств характерна велика «зв'язаність» урядовими актами і в їхніх межах відносна самостійність дій.

Регіональні органи вільні у сфері своєї компетенції і мають локалізовану самостійність [13].

Обсяг правозастосовного розсуду залежить і від організації державної влади (форми правління).

Особливе значення мають законодавчі межі розсуду. Державна, господарська й інша діяльність пов'язані з множиною правових актів. Саме закон визначає їх мету, межі, характер та обсяг. Закон наказує, дозволяє, забороняє – це юридичні орієнтири. Основу повинен визначати закон, який вводить загальні правила і норми правомірної поведінки із властивим їм публічним інтересом.

Оскільки закон не може регулювати всі питання приватного життя, то потрібні легальні механізми гнучкого реагування у конкретній ситуації на проблеми, питання, які виникають постійно.

Межі розсуду детермінуються необхідністю створення правових умов для повноцінної реалізації принципів справедливості, добросовісності та розумності. Вони мають бути розставлені так, щоб у процесі здійснення розсуду приватна особа мала змогу реалізувати приватні інтереси й ухвалити справедливе і законне рішення.

Значення принципів справедливості, добросовісності і розумності в правозастосовному процесі настільки велике, що дехто з науковців навіть пропонує розглядати їх як вимоги правильного застосування норм законодавства. З огляду на це особливої актуальності набуває питання про вимоги до меж категорії «розсуд».

Передбачається, що межі розсуду суб'єктів приватного права повинні відповідати вимогам законодавчої техніки. У юридичній літературі законодавчу техніку традиційно розглядають як систему правил і прийомів підготовки найдосконаліших за формою і структурою

проектів нормативних актів, що забезпечують повну і точну відповідність форми нормативних приписів до їхнього змісту, доступність, простоту і досяжність нормативного матеріалу, вичерпне охоплення регульованих питань. Тому закріплення меж у нормативно-правовому акті має здійснюватись виключно відповідно до прийомів і правил викладу норм права. Насамперед, межі мають бути точними, чіткими, формально визначеними, такими, що не допускають двозначного тлумачення.

З огляду на різноманіття меж категорії розсуду їх доцільно класифікувати.

Скажімо, за походженням вони бувають суб'єктивні (внутрішні) і об'єктивні (зовнішні). За галузевою належністю (залежно від особливості предмета й методу конкретної галузі права) можна виділити межі в цивільному, адміністративному, кримінальному та інших галузях права. Для меж в адміністративному праві характерне обмеження розсуду в процесі здійснення управлінської діяльності суб'єктами, що перебувають у відносинах влади і підпорядкування. Цивільно-правові межі встановлюють рамки розсуду для рівноправних суб'єктів. Кримінально-правові норми обмежують розсуд суб'єктів правозастосовної діяльності, що ухвалюють рішення у кримінальній справі.

Беручи за основу ознаку формальної закріпленості діяльності, можна розрізняти формально закріплені межі розсуду і ті, що не закріплені безпосередньо в законі. До першого виду зараховують такі межі розсуду, зміст яких повністю розкривається в офіційних джерелах права. До другого – ті, для точного встановлення яких суб'єктові приватного права потрібно використовувати спеціальні прийоми і правила.

Класифікувати межі можна і за кількістю доступних суб'єктам приватного права альтернатив. Тож розрізняють вузькі, коли у людини (особи) є можливість вибору лише з двох альтернатив, і широкі, коли вибір здійснюється з безлічі альтернатив.

За способом закріплення виділяють якісні і кількісні межі розсуду. Якісні межі розсуду є варіантами можливих рішень, що відрізняються між собою сукупністю істотних ознак. Зі свого боку, кількісні межі розсуду виступають як варіанти доступних суб'єктам приватного права рішень, що відрізняються між собою мірою вираженості вимірюваних властивостей.

За критерієм розмежування стадії процесу межі категорії «розсуд» поділяють на такі: межі розсуду в процесі встановлення фактичних обставин справи; межі розсуду під час встановлення юридичних обставин справи; межі розсуду під час винесення рішення у справі; межі розсуду в процесі контролю за виконанням винесеної ухвали.

Відповідно до міри визначеності межі розсуду людини (особи) поділяють на абсолютно визначені і відносно визначені.

Залежно від функціональної ознаки межі розсуду класифікують на межі в публічному і приватному праві. Межі в публічному праві встановлюють межі розсуду переважно державних органів. Вони відповідають функціональній меті конкретного державного органу. Інші властивості мають межі розсуду в приватному праві. Вони обмежують втручання суб'єктів правозастосовної діяльності в приватноправову сферу, сприяють реалізації суб'єктивних прав і свобод приватних осіб.

Висновки. Можна встановити, що межею категорії розсуду у приватному праві є соціально-юридичні обмеження вільних дій суб'єкта приватного права, в умовах яких він зобов'язаний прийняти оптимальне рішення у конкретному випадку.

Класифікацію меж категорії розсуду у приватному праві можна проводити за різноманітними критеріями.

За походженням межі категорії «розсуд» суб'єктів приватного права класифікують на суб'єктивні (внутрішні) й об'єктивні (зовнішні); за галузевою належністю (залежно від особливості предмета і методу конкретної галузі права): межі в адміністративному, цивільному, кримінальному та інших галузях права; за ознакою формальної закріпленості: формально закріплені і не закріплені безпосередньо в нормативно-правовому акті; за кількістю доступних суб'єктові правозастосовної діяльності альтернатив: вузькі і широкі; за способом закріплення: якісні і кількісні; за стадіями правозастосовного процесу: у процесі встанов-

лення фактичних обставин справи юридичних обставин справи, у процесі ухвалення рішення у справі, у процесі контролю за виконанням винесеної ухвали; за мірою визначеності: абсолютно визначені і відносно визначені; за функціональною ознакою: у публічному і приватному праві.

Список використаних джерел:

1. Фасій Б.В. Категорія «розсуд» у приватному праві: вступ до проблематики. Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах євроінтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 18 травня 2018 р.): у 2-х т. Т. 2. Відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса: Гельветика, 2018. С. 500–503.
2. Харитонов Є.О. Концепт приватного права в умовах інтеграції: навчальний посібник. Одеса: Фенікс, 2017. 260 с.
3. Полянський Т.Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2011. 181 с.
4. Фасій Б.В. До питання визначення категорії «розсуд» в приватному праві. Від римського приватного права до ІТ-права: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. «Римське право і сучасність» (Одеса, 19 травня 2018 р.) / за заг. ред. О.І. Харитонові, К.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2018. С. 125–127.
5. Лукьяненко М.Ф. Оценочные понятия гражданского права: разумность, добросовестность, существенность. М.: Статут, 2010. 423 с.
6. Бусел В.Т., Василега-Дерибас М.Д., Дмитрієв О.В., Латник Г.В., Степенко Г.В. Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
7. Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка. М., 1994. 2721 с.
8. Бусел В.Т., Василега-Дерибас М.Д., Дмитрієв О.В., Латник Г.В., Степенко Г.В. Великий тлумачний словник сучасної української мови / голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
9. Куфтирев П.В. Джерела суддівського розсуду: теоретико-правовий аспект. К., 2005. С. 8–14.
10. Подмосковный В.Д. Правовая основа судебного усмотрения по российскому законодательству (вопросы теории и практики): дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград. гос. ун-т. Волгоград, 2004. 158 с.
11. Папкова О.А. Судейское усмотрение в гражданском процессуальном праве. Законодательство. 1999. № 2. С. 41–54.
12. Березин А.А. Пределы правоприменительного усмотрения: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2007. 19 с.
13. Тихомиров Ю.А. Правоприменение: от стихийности к системе. Журнал российского права. 2007. № 12. С. 27–43.

